

Владимир Рибич

*Одељење за етнологију и антропологију
Филозофски факултет, Универзитет у Београду
vribic@f.bg.ac.rs*

Политичка мобилизација српске опозиције у мартовским протестима 1991. године*

Апстракт: Политичка мобилизација се састоји од акција и њихових легитимација, насталих на акционој и легитимацијској основи. Акциона основа проистиче из базичне структуре политичког поретка, под којом се подразумевају принципи политичког организовања и деловања. Легитимацијска основа свој извор има у базичним политичким вредностима, односно идејама које легитимишу политички поредак. У овом раду, анализираћу акциону и легитимацијску основу политичке мобилизације српске опозиције у мартовским протестима 1991. године.

Кључне речи: политичка мобилизација, акциона основа, легитимацијска основа, српска опозиција, мартовски протести 1991. године

Увод

Политичка мобилизација се састоји од акција и њихових легитимација, насталих на акционој и легитимацијској основи. Акциона основа проистиче из базичне структуре политичког поретка, под којом се подразумевају принципи политичког организовања и деловања. Легитимацијска основа свој извор има у базичним политичким вредностима, односно идејама које легитимишу политички поредак.

Политичка мобилизација може бити формална и неформална. Формална политичка мобилизација се спроводи у постојећим политичким институцијама и организацијама. С друге стране, до неформалне политичке мобилизације долази онда када политички лидери не могу да реализују своје циљеве у постојећим политичким институцијама и организацијама па им је, стога, потребно да се позову на „спонтано“ исказану „аутентичну“ вољу народа. При томе, није нужно да политички званичници утичу на генери-

* Текст је резултат рада на пројекту Трансформација културних идентитета у савременој Србији и Европска унија (177018), који Министарство за науку и просвету Републике Србије финансира у целости.

сање неформалне политичке мобилизације да би је искористили за промоцију до тада потиснутих политичких ставова и захтева.

У овом раду, анализираћу акциону и легитимацијску основу политичке мобилизације српске опозиције у мартовским протестима 1991. године, при чему ћу највише пажње посветити Српском покрету обнове (СПО) и Демократској странци (ДС), као највећим и најутуцајнијим опозиционим партијама. На крају, упоређићу акциону и легитимацијску основу политичке мобилизације српских опозиционих странака у поменутих догађањима с акционом и легитимацијском основом њихове политичке мобилизације у 1990. години.

Елементи акционе основе

У Југославији, 1990. године, први пут након Другог светског рата¹, одржани су вишепартијски избори. У два круга, 9. и 23. децембра, одржани су парламентарни и председнички избори у Србији. Захваљујући већинском изборном систему, Социјалистичка партија Србије (СПС), са 46% гласова, освојила је 77,6% скупштинских мандата, тј. 194 од укупно 250 посланичких места. То јој је омогућило да самостално формира владу, чији пред-

¹ Иако су били формално вишестраначки, на изборима за Уставотворну скупштину, одржаним у Југославији, 11. новембра 1945. године, опозиционе партије нису могле да наступе самостално или у слободно формираним коалицијама, па је постојала само једна листа – Народног фронта Југославије (НФЈ), изборног блока под доминацијом Комунистичке партије Југославије (КПЈ) (Goati 1991, 17–18; Goati 1992, 15). Наиме, на основу одлуке Седмог конгреса Коминтерне, одржаног у Москви, од 25. јула до 20. августа 1935. године, попут осталих секција Комунистичке интернационале, илегална КПЈ „почиње да заступа схватање о једном широком друштвеном покрету свих антифашистичких и демократских друштвених снага, односно схватање о *народном фронту*“. Активности КПЈ на стварању НФЈ прекинуте су након спораума између Рибентропа и Молотова, склопљеног 1939. године, да би се обновиле и успешно реализовале у Другом светском рату. Коштуница и Чавошки објашњавају да је КПЈ „захтевала за себе улогу хегемона у Народном фронту, па, стога, није била спремна да допусти стварну обнову и самосталну делатност других политичких странака“. Додуше, у Србији и Хрватској, где су „корени страначког живота били дубљи“, КПЈ је привремено толерисала „самостално организовање и исказивање појединих странака“, али је, истовремено, преко Народног фронта, настојала да „веже за себе поједине фракције (тзв. ‘прогресивна језгра’) ових странака и да, тако, изазове у њима унутрашњи раскол“ (Коштуница и Чавошки 1990, 13–14, 59). Током 1948. године, НФЈ је „изгубио не само плуралистички, већ и политички карактер, пошто се његова основна делатност свела на организовање јавних радова“ (Коштуница и Чавошки 1990, 176).

седник је био Драгутин Зеленовић. Та влада је три пута реконструисана, пре него што ју је, у мају 1991. године, заменила влада Радомана Божовића која је, такође, била сачињена само од социјалистичких министара (Orlović 2008, 102, 159). Србија је добила и социјалистичког председника Републике, пошто је, освојивши 65,3% гласова, Слободан Милошевић победио већ у првом кругу. Најбоље пласирани опозициони кандидат на председничким изборима био је Вук Драшковић, лидер СПО-а, са освојених 16,4% гласова (Antonić 2002, 110).

Иако убедљиво поражена на децембарским изборима, опозиција је оспоравала регуларност и легитимност социјалистичке власти. У жалби Врховном суду Србије, СПО је указао на: неравноправност политичких организација на изборима, незаконитости у раду средстава јавног информисања, непоуздане бирачке спискове, незаконито објављивање претходних процена резултата, незаконито и неконтролисано штампање и дистрибуцију гласачких листића, непотпуне податке о гласању на бирачким местима, онемогућавање гласања стотинама хиљада бирача, као и придобијање бирача на основу програма заснованог на незаконитостима.² Истовремено, међу опозиционим лидерима, ширило се уверење да је, у постојећим условима, само учешће на изборима било грешка. У складу с тим, председник посланичког клуба СПО-а Слободан Ракитић је истакао:

...Социјалисти су, данас, у већини у Српском парламенту, зато што се већ налазе на власти и што су изборни закон правили за себе. Закључак који из овога следи је недвосмислен: **не може једнопартијска држава спровести вишестраначке изборе**. Друга крупна грешка коју је начинила опозиција јесте што је прихватила већински начин одлучивања, а не пропорционални. Српски законодавци су направили такав Закон о изборима, на основу којег социјалисти машу као велики победници, којима је народ, тобоже, поклобно апсолутно поверење, упркос томе да је то далеко од истине. Они манипулишу чињеницом да је Социјалистичка партија добила 194 посланика, а опозиција укупно 56 и, на основу тог односа, неповољног за опозицију, тумаче и само поверење народа. (...)

Чињеница је да је народ Србије гласао за опозицију са 57%, а за социјалисте 43%. То значи да је 57% народа добило, у Скупштини, свега 56 посланика, а 43% народа добило је 194 посланика, што је апсурд своје врсте. Могао би се назвати српским изборним парадоксом...³

Избегавајући да учешће опозиције на изборима назове грешком, и председник Извршног одбора ДС-а Зоран Ђинђић је указивао на базичну неравноправност опозиционих странака у односу на СПС. Он је нагласио да се

² Оспорена регуларност избора, *Српска реч* 11, 20. јануар 1991.

³ Српски изборни парадокс, *Српска реч* 11, 20. јануар 1991.

...и у другом кругу показало да, на изборима, нису биле супротстављене различите политичке странке, него да је, на једној страни, био режим, једна држава са свим институцијама које држава има, са целокупном инфраструктуром, од локалних и општинских власти, па све до републичке полиције и војске. На једној страни су, дакле, били и поштари и полицајци и људи који раде за електродистрибуцију и, наравно, сви државни службеници у месним заједницама, у општинама, колико год их је било, а на другој страни су биле политичке странке, тако да грађани нису бирали између два политичка програма или између две и више странака, већ су бирали између свакодневице, између тога да ли ће имати хлеба и струје, да ли ће имати стан, да ли ће имати грејање и тога да ли ће бити нека политичка странка на власти. Они су се определили за ово прво, као што би се определили у свакој земљи на свету, независно од свести и независно од политичке културе. Проблем је једино у томе што такви избори нису ни равноправни, а нису ни регуларни, јер је партија која је, тренутно, на власти у Србији, на један масован и тоталитаран начин, искористила ту своју власт, да би стекла изборну предност...⁴

Одмах после избора, у Србији је дошло до осетног погоршања економске ситуације, па су, у јануару, плате биле за 22% ниже од децембарских, што је довело до низа радничких штрајкова (Antonić 2002, 112). Показало се и да, у Србији, 2937 фирми нема новца да исплати плате својим запосленима, за шта је Станко Радмиловић, српски премијер, кривио рецесиону политику Савезног извршног већа (СИВ), на чијем челу је био Анте Марковић. Под притиском радничких демонстрација, у Народној Скупштини Србије социјалистичка већина је изгласала закон којим је омогућено стварање фондова за исплату зајемчених плата, тј. преливање новца из предузећа која добро послују у фирме које су пред стечајем.⁵

Истовремено, власт је оптуживала СПО да подстиче протесте, па је у Дневнику Телевизије Београд, емитованом 16. фебруара 1991. године, новинар Славко Будихна изнео следеће оптужбе:

СПО (...) ради својих интереса, сарађује и са крајњом проуштаком и профашистичком хрватском и сваком другом екстремном десницом, иако је то супротно виталним историјским интересима српског народа. (...) За чланове СПО нису уопште важни интереси грађана Србије, него је њихов циљ искористити незадовољство и објективно тежак положај, у ком се наша привреда Србије и Југославије, да би се створио хаос у Србији. (...) Тај сценарио, вежбан и извођен од Чилеа до Румуније, познат је и препознатљив, и у Србији се неће и не сме одиграти (наведено према: Antoniћ 2002, 112).

⁴ Србија све више на Истоку, *Демократија* 24, 12. јануар 1991.

⁵ Седење суве дреновине, *Vreme* 15, 4. фебруар 1991; Страх од социјалних немира, *Српска реч* 13, 18. фебруар 1991.

Највећа опозициона партија је затражила да ТВ Београд објави деманти Будихниних тврдњи, али јој је Предраг Витас, уредник информативног програма државне телевизије, одговорио да је могуће објавити само деманти нетачних информација, али не и коментара.⁶ Након тога, СПО је позвао на демонстрације, заказане за 9. март, у Београду:

ДРАГИ ПРИЈАТЕЉИ!

ТВ Београд настаља да шири лажи о нама. У коментару емитованом у другом издању ТВ Дневника, 16. фебруара увече, објавили су да

САРАЂУЈЕМО СА ПРОУСТАШКОМ ХРВАТСКОМ

и да

СТВАРАМО ХАОС У СРБИЈИ.

Деманти СПО-а Телевизија неће да објави. Убеђени су да им је све дозвољено. Новинаре од савести и професионалног поштења прогањају и отпуштају.

Приближавају се општински избори. Намеравају, очито, да понове пропагандни злочин који је, уз крађу, комунистима омогућио победу у децембру.

То им, овога пута, не смемо да дозволимо. ТВ Бастиљу морамо да ослободимо.

Окупимо се у суботу, 9. марта, тачно у подне, на нашем старом месту, на Тргу Републике, код нашег Кнеза Михаила. Одатле ћемо кренути према згради Телевизије.

Тврђава лажи мора пасти. Никаква сила не сме да нас уплаши и заустави.

Са нама су готово сви запослени у Телевизији. Са нама је сва демократска Србија. Све слободне телевизије и сви слободни новинари света такође су са нама.

Одважно и храбро,

9. марта, у подне,

код Кнеза Михаила!

Председништво СПО-а

председник Вук Драшковић⁷

Власт је 7. марта одговорила полицијском забраном заказаног скупа, уз образложење да би масовно окупљање у центру града угрозило нормално одвијање саобраћаја, као и да, према одлуци градских власти, све политичке зборове треба одржавати на Ушћу, великој зеленој површини на новобеоградској речној обали. Посланици СПО-а су затражили хитно заседање Скупштине Србије, које би било посвећено информативном програму ТВ Београд, али им је одговорено да ће се о тој теми расправљати на

⁶ Против смо рата и петокраке, *Српска реч* 14, 4. март 1991; Предраг Витас: Коментар се не може демантовати, *Српска реч* 14, 4. март 1991.

⁷ Члановима и присталицама Српског покрета обнове, *Српска реч* 14, 4. март 1991.

редовној седници, 20. марта. Потом су загражили хитан пријем код Милошевића, али без резултата (Antonić 2002, 112–113).

Ипак, СПО је, уз подршку ДС-а и још неколико опозиционих странака, без обзира на полицијску забрану, истрајао у намери да одржи демонстрације, па је, 9. марта, у центру Београда дошло до вишесатних уличних немира, у којима су погинули један демонстрант и један полицајац. Наиме, полиција је покушала да спречи окупљање грађана на Тргу Републике, па је дошло до сукоба. Демонстранти су потиснули полицајце и преплавили трг, а Управа Народног позоришта је допустила лидерима опозиције да се, с балкона те важне националне културне установе, обрате окупљенима.⁸ Први је говорио Вук Драшковић, који је, између осталог, рекао:

Србијо, нека да Бог да данас сване слобода и у нашој отаџбини. Нећу да вам причам шта се све од јутрос збило, сви смо се пробијали кроз исте обруче и показали смо да нема обруча који данас нећемо сломити. Честитам вам, јунаци!

Молим полицију да нам пусти ухапшене људе одмах! Да не би било белаја. Нека пусте људе одмах! Молим новинаре да јаве да, уколико у телевизијском дневнику у три, или оном у четири, не буде објављен деманти и уколико ти људи који су прозвани од вас, омражени тв уредници, другови лажи, не поднесу оставке, ја ћу, на челу вас, да кренем право на Телевизију Београд! Да тих пет лажова и лопова похватамо, да их изведем из телевизије, пред народ, и да поднесу оставке пред вама. Ја не знам ни једну власт у свету која је тројицу-четворицу новинара бранила војном силом.

Ми не демонстрирамо против органа власти, против изборних резултата. Ми само хоћемо да петорица уредника Телевизије Београд поднесу оставке. Ја вам дајем реч да сам данас спреман дати свој живот да ови захтеви буду испуњени...⁹

У наставку говора Драшковић је образложио додатне захтеве СПО-а и још неколико странака, чија је суштина у разбијању монопола власти и проширењу утицаја опозиције у медијској сфери.¹⁰ Пре него што је, сукобљавајући се с демонстрантима, полиција повратила контролу над Тргом Републике, окупљенима су се обратили још и Борислав Михајловић – Михиз, књижевни критичар, драмски писац и сценариста; Леон Којен, председник Демократског форума (ДФ); Жарко Јокановић, високи функционер Нове демократије – покрета за Србију (НД); Милан Комненић, високи функционер СПО-а; и Милан Парошки, председник Народне странке (НС).¹¹

⁸ Било је овако, *Српска реч* 15, 18. март 1991.

⁹ Милицијо, приђи народу!, *Српска реч* 15, 18. март 1991.

¹⁰ Исто.

¹¹ Било је овако, *Српска реч* 15, 18. март 1991.

У наредним сатима, опозициони лидери су, из зграде Народне скупштине, покушавали да ступе у контакт и отпочну преговоре с Драгутином Зеленовићем, председником Владе Србије.¹² За то време, у центру града, одвијали су се жестоки сукоби, а полиција је прекинула рад опозиционо оријентисаних Радио-телевизије Студио Б и Радија Б92. Увече, полиција је успела да успостави пуну контролу над девастираним центром града, Вук Драшковић је ухапшен, а на празним улицама појавили су се тенкови Југословенске народне армије (ЈНА).¹³

Наиме, Милошевић је затражио од Борисава Јовића, тада актуелног (ротирајућег) председника Председништва Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ) и представника Србије у том савезном органу, да ЈНА демонстрира силу на београдским улицама и застраши демонстранте. Јовић је успео да прибави сагласност представника још три републике (Босне и Херцеговине, Црне Горе и Македоније) и обе покрајине (Војводине и Косова и Метохије), па представницима Хрватске и Словеније није ни телефонирао. Према сопственом сведочењу, због напада демонстраната

¹² Драшковић је, у својим мемоарима, истакао да је намеравао да позове демонстранте да заузму зграду Народне скупштине Србије, али да је од тога одустао, под утицајем својих политичких сабораца:

„Нисмо ушли. Нисмо, јер сам се, у Скупштини, пустој и небрањеној Скупштини, сат цео саветовао и прегањао са посланицима и лидерима опозиције. Нисам био посланик, па сам хтео да демонстранте и победнике са Трга Републике, који ћу прозвати Тргом Слободе, у Народну скупштину позову народни посланици. Сви су били жестоко против. И сви су подржали предлог да у Скупштину зовемо и у Скупштини чекамо председника Владе Драгутина Зеленовића!

Не правдам се никоме. Посаветовао сам се и погрешно. И није грешка њихова, већ моја. Нисам морао и нисам смео да послушам. (...)

И данас, после толико година, у свађу и горке речи прелазе сва гласна сећања на 9. март и те одсудне тренутке. Узалудно се браним страхом од интервенције Војске и, вероватног, гранатирања зграде Скупштине. Узалудно, јер сам и на такав ризик морао пристати. Ретки и велики тренутак захтевао је и жртве, а од тога, баш од могућих жртава, ја сам побегао тог дана. Дуго се ломио, па преломо наопако кад ми је јављено да су две жртве, ученик Бранивоје Милиновић и полицајац Недељко Косовић, већ пале...“ (Drašković 2010, 94–95).

Занимљиво је да Драшковић ни не помишља на могућност да је небрањена зграда Народне скупштине Србије представљала замку, иако се може претпоставити да би, након што је демонстранти заузму, опозиција била оптужена за покушај насилног преузимања власти. Поред тога што би створио легалну основу за репресију над опозиционим партијама, улазак демонстраната у Скупштину би био и бесмислен, пошто заузимање зграде било ког државног органа, па и највишег законодавног тела, не значи и преузимање власти.

¹³ Било је овако, *Српска реч* 15, 18. март 1991.

на зграду Савезног секретаријата за народну одбрану (ССНО)¹⁴, органа на чијем челу се налазио генерал Вељко Кадијевић, наредио је интервенцију ЈНА и пре одлуке шест (од укупно осам) чланова Председништва (Antonić 2015, 62–63). У интервјуу за Би Би Си (ВВС), сам Јовић је, на следећи начин, описао процес доношења одлуке о изласку тенкова на београдске улице:

Милошевић ме је звао и рекао ми да се овде више уопште не ради о политичким демонстрацијама, него да се ради о насиљу које они полицијом нису у стању да зауставе, јер нису проценили да треба са терена да повуку полицију. На крају, ми немамо тако велику полицију и, кад се дешавају такве ствари, морамо да их групишемо из разних места. И сам је говорио о томе да би можда било потребно да војска помогне.

Онда ме је звао и Кадијевић, и он је имао сличну оцену, али смо се уздржавали од тога да позовемо војску, до крајњих граница докле је било могуће. Једно два или три пута сам разговарао и са Милошевићем и са Кадијевићем, и, на крају, кад су дошли да нападају Генералштаб, исто као што су нападали и остале државне институције, заједно смо се договорили и Кадијевић и ја и Милошевић, да нема више смисла то толерисати. Наравно, нећемо ми употребити војску да пуца у народ, али кад војска изађе на улице, они ће се, ипак, мало тргнути и повући. И договорили смо се да то урадимо (Jović 2010, 67–68).

Због позивања демонстраната на јуриш на полицију и драматичног говора с балкона Народног позоришта, ухапшени Драшковић је оптужен за „позивање на отпор“ и „учествовање у групи која изврши насиље“, па му је претила вишегодишња затворска казна. Поред њега и Јована Марјановића, потпредседника СПО-а и професора Факултета политичких наука, ухапшено је преко двеста демонстраната, а сутрадан, 10. марта, новине су биле пуне позива да се забрани највећа опозициона странка. За разлику од импулсивног и самоувереног наступа од претходног дана, Драшковић је утонуо у дефетистичко расположење, у којем је, жалећи се на решење о притвору, обећао да ће се „после просуте српске крви, дубоко замислити и, вероватно, одустати од бављења било каквим политичким радом“ (Antonić 2015, 63).¹⁵ Тог 10. марта, психолошки сломљена опозиција и тенкови ЈНА у центру Београда сведочили су о Милошевићевом тријумфу.

¹⁴ Званични назив Министарства одбране у Савезној влади, тј. Савезном извршном већу (СИВ).

¹⁵ У својим мемоарима, Драшковић је, следећим речима, објаснио садржај те писане жалбе:

„...Оно што знам је да нисам тражио милост или опроштај од било кога, али да јесам оптуживао и да јесам жалио. Оптуживао сам дивљу полицијску силу и оне који су издали наредбу за вандалско понашање. Оптуживао сам и Телевизију и Милошевића. А жалио сам, и то нисам скривао, због два изгубљена живота. Био бих нечовек да, у њиховој смрти, нисам налазио и делић сопствене кривице. Писмо

Међутим, увече је дошло до преокрета, када се око две хиљаде студената, огорчених због полицијске репресије над демонстрантима и извештавања ТВ Београд о протесту опозиције, упутило из Студентског града на Новом Београду ка центру града. На Бранковом мосту, студенти су се жестоко сукобили с полицијом, да би, после више од сата борбе, успели да се пробију до Теразија, где су им се придружиле колеге и грађани. Те ноћи, на Теразијама, било је и неколико опозиционих политичара, од којих су најзначајнији два универзитетска наставника – Драгољуб Мићуновић, председник ДС-а, и Зоран Ђинђић, председник Извршног одбора ДС-а. Мићуновић и Ђинђић су били укључени и у студентску делегацију која је разговарала са Слободаном Унковићем, председником Народне скупштине Србије и ректором Универзитета у Београду. Ујутру, 11. марта, студентима се придружило више хиљада средњошколаца и других Београђана, а протест је добио и неформалне вође – глумца Бранислава Лечића и Жарка Јокановића, високог функционера НД-а и једног од говорника на деветомартовским демонстрацијама (Antonić 2002, 116).¹⁶ Студенти су захтевали следеће:

- 1) Да се укину мере репресије и противуствано уведено ванредно стање.
- 2) Да се сместа на слободу пуште сви ухапшени учесници демонстрација.
- 3) Да се одмах утврди кривична одговорност свих виновника крвопролића и мера репресије.
- 4) Да Душан Митевић, Сергеј Шестаков, Предраг Витас, Иван Кривец и Славко Будихна сместа поднесу оставке.
- 5) Да се укине монопол владајуће странке над средствима информисања и да се омогући несметани рад НТВ Студио Б и Омладинском радију Б92.
- 6) Да се, преко техничке мреже ТВ Београд, омогући емитовање програма НТВ Студија Б.
- 7) Да министар полиције г. Радмило Богдановић сместа поднесе неопозиву оставку.
- 8) Да се хитно сазове ванредно заседање Народне скупштине Србије.¹⁷

Истог дана, Милошевић је пристао да разговара с Мићуновићем, а примио је и студентску делегацију. Увече, Скупштина је започела ванредно заседање, које је ТВ Београд директно преносила, а сутрадан, 12. марта,

и није било писмо, него болна, немоћна и, у тренутку писања, жељена исповест пред самим собом. Да не пукнем од муке у тој гробници – ћелији. Да, пишући, крадем сате својим тамничарима, а они су, тамо, дужи него година... Покајао сам се, памтим, чим сам писмо предао командиру и он га однео. Не због садржаја, већ због могућих скрнављења мојих невиних побуда...“ (Drašković2010, 99-100).

¹⁶ Слобода нема цену, *Демократија* 30, 13. март 1991.

¹⁷ Проглас студената Београдског универзитета, *Демократија* 30, 13. март 1991.

Драшковић је пуштен из притвора, док је, после одбацивања кривичних пријава против њих, обновљен рад Студија Б и Б92. Коначно, 13. марта увече, сви ухапшени демонстранти су пуштени, а министар полиције Богдановић је поднео оставку. После тога, 14. марта, демонстрације код Теразијске чесме су окончане (Antonić 2015, 64–65). Крајем истог месеца, група студената, новинара и интелектуалаца је основала Форум теразијског парламента, удружење грађана у чијем оснивачком прогласу стоји:

Ако захтеви студената за слободом, достојанством и демократијом буду изиграни или изневерени, биће то знак за нови сазив демократског парламента код Теразијске чесме...¹⁸

У тих неколико мартовских дана, показало се да је неформална политичка мобилизација студената омогућила брз опоравак озбиљно уздрмане парламентарне опозиције, али и достојанствен пристанак власти на испуњење захтева демонстраната и одустајање од репресивних мера. До таквог исхода се дошло после бурног ванредног заседања Народне скупштине Србије, које је, 11. марта, започело Милошевићевим, наизглед компромисним, обраћањем:

Руководство Србије, а пре свега ова Скупштина, Влада и ја сам у функцији председника Републике морамо заједнички преузети одговорност да се ти проблеми решавају отворено пред лицем јавности и у демократском поступку, а не путем обрачуна и сукоба. Српски народ, уверен сам, неће допустити расламсавање тих сукоба, а историја нам их сигурно не би опростила.

Позивам зато све посланике, све грађане Србије и српски народ у целини да се не поведу за страначким интересима и да, у миру, на основу аргумената и чињеница, у овој Народној скупштини, заједнички решавамо о својој судбини, укључујући и сва питања која су била повод за демонстрације с којима смо били суочени претходних дана. Та питања нису од интереса само за једну странку, већ за све који учествују у раду Народне скупштине, а пре свега, за грађане Србије и за српски народ у целини.

Отуда се, као председник Републике, обраћам овој Скупштини, у уверењу да ће она сама најбоље одлучивати само уколико нико не буде на себе преузимао право татора нити старатеља над овом Народном скупштином и ако она буде у позицији да самостално и слободно одлучује у свему у чему има своја уставна овлашћења. (...)

Као председник Републике Србије, обраћам се свим посланицима, странкама и грађанима Србије, са захтевом да се одмах прекине насиље над радом, над мишљењем, над омладином и над државним органима. Сва неслагања и неспоразуми могу се, у Србији, расправити јавно, демократски и институционално, уколико су у питању само разлике у мишљењима и уколико су намере часне.

¹⁸ Форум памети на Теразијама, *Погледи* 80, 5. април 1991.

Очекујем од свих грађана Србије да ми се придруже у настојању да се, у Републици, а пре свега, у Београду, у потпуности уведе мир, успостави ред и омогући нормалан живот...¹⁹

Међутим, истог дана се показало да власт још није спремна на компромис, пошто је Влада Србије објавила саопштење, у којем је, прихватајући извештај Министарства унутрашњих послова (МУП), сву кривицу за деве-томартовске немире свалила на СПО:

Влада Републике Србије је, у потпуности, прихватила извештај Министарства унутрашњих послова Републике Србије у вези са рушилачким демонстрацијама, организованим на дан 9. марта ове године, у Београду, од стране СПО-а.

Влада оцењује:

да ове демонстрације представљају отворени и директни напад на уставни поредак Републике Србије и њене легално изабране органе;

да су демонстрације изазвале огромне политичке, моралне и материјалне штете и, у знатној мери, нарушиле углед Републике Србије и српског народа, како у земљи, тако и у иностранству;

да су ови догађаји наишли на огорчење, протест и револт свих прогресивних снага, а посебно српског народа изван Републике Србије, али и на масовну подршку органима Републике да истрају на предузимању свих Уставом и законом предвиђених мера, ради заштите Републике, њеног интегритета, безбедности грађана, одржавања јавног реда и мира и стварања услова за несметани живот и рад;

да је Министарство унутрашњих послова благовремено припремило и спроводило план акције, у складу са законом утврђеним правима и овлашћењима.

Влада Републике Србије, сходно својим овлашћењима, предузеће све потребне мере да се, у што

краћем року, санирају последице ових демонстрација и утврде све релевантне околности које су до њих довеле, као и да се виновници казне.²⁰

Поред тога, у Београду, на Ушћу, одржан је митинг Милошевићевих присталица, на којем су се чули позиви на обрачун с демонстрантима на Теразијама и опозицијом – пре свега, СПО-ом. На поменутој скупштинској седници, коју су, после бурне расправе, опозициони посланици напустили, чуле су се бројне тешке речи и за њу је карактеристичан иступ Добривоја Будимировића – Бице, посланика СПС-а, који је опозиционе парламентарце упитао да ли, осим крви, имају „још неки домен рада“.²¹

¹⁹ Позив председника, *НИН* 2098, 15. март 1991.

²⁰ Vlada potpisuje policijski izveštaj, *Vreme* 21, 18. mart 1991.

²¹ Njihova lekcija, *Vreme* 21, 18. mart 1991.

Сутрадан, 12. марта, после преговора између Милошевића и Мићуновића, дошло је до преокрета и омекшавања односа власти према опозицији и, пре свега, студентима. То је постало видљиво после скупштинског наступа писца Антонија Исаковића, посланика СПС-а, који је, између осталог, рекао:

Прво, хоћу нешто рећи о нашем говору овде у Скупштини.

Мислим да тај говор није увек био добар. Тај је говор много пута претерано жесток. Мислим да преживљавамо једно време када морамо да идемо у споразум, када се треба трудити да затворимо расколе и пукогине које су се јавиле. Понекад то није опасно, али време је сада постало опасно, и треба да превлада говор разумевања и једне другачије аргументације.

Најопасније је за сваку демократију ако остајемо глуви једни за друге. Борим се и апелујем да ту глувоћу отпустимо. Ми смо много говорили, па смо исказали један луксуз у говорењу, а за време тог луксуза, омладина на Теразијама је чекала, била је стрпљива, хтела је неку конкретну одлуку, а ми смо, некако, преко ње прелазили. (...)

Ја вас позивам на један разум, у интересу свих. Морамо да будемо са младом генерацијом. Она мора да буде уз нас. За кога ми, на крају крајева, живимо?²²

Од тог тренутка, социјалистима је постало важно да изражавају разумевање за студентски протест и његове захтеве. У томе је значајну улогу имао Слободан Унковић, председник Народне скупштине Србије и ректор Универзитета у Београду. Убрзо после завршетка митинга на Теразијској чесми, он је изјавио:

Изражавам задовољство што је Народна скупштина завршила рад са 235 присутних чланова, колико је било и приликом њеног конституисања након избора. То говори о томе да је, код свих посланика, нарасла свест о тежини тренутка и одговорности коју, у овом тренутку, морају да понесу. Веома је важно да је седница преношена преко телевизије, тако да је сваки грађанин могао, на крају, да учи пуну сагласност у оквиру и између посланичких група о заједничким интересима свих грађана Републике, без обзира на страначку припадност. Схваћено је да од наше сагласности и разумевања зависи сагласност и свих осталих, нарочито оних који су чекали исход испред скупштинског здања и о чије оправдане захтеве нисмо могли да се оглушимо. (...)

...Схватили смо да је интерес грађана изнад страначких „надмудривања“ и да није важно којој странци припадамо, да је важно решити врло компликовану, судбинску ситуацију, са што мање болних последица. Решавали смо студентске захтеве за које није било спора да су основани и оправдани. Сви смо, одједном, схватили како се најтеже и најкомпликованије ствари решавају врло једноставно, ако се занемаре уски, а у први план ставе општи интереси. (...)

²² Ко је глуп у Скупштини, *НИН* 2098, 15. март 1991.

Уверен сам да ће се тај дух толеранције сачувати и чак сам оптимиста – како време одмиче, све ћемо боље сарађивати, све ћемо се више понашати као јединствен парламент народних посланика, чија је предност баш јединство у различитости. Догађаји су нас драстично опоменули и мислим да смо сви добро схватили поруку младе, дивне, храбре и честите наше студентске омладине, наше будућности...²³

И опозициони политичари су указивали на значај толеранције, али су и истицали одговорност СПС-а. У том смислу, карактеристичне су речи Слободана Ракићића, шефа посланичког клуба СПО-а:

Посебно истичем одговорност владајуће партије, која у Парламенту има већину, за даље одржавање већ постигнутог степена толеранције. Она мора да се помири с тим да опозиција постоји, да је добро што постоји и да је то предност и за њу саму. Мора да схвати да није добро да неразумевање нарасте до границе нетрпелјивости, када би опозиција могла бити натерана на повлачење из Парламента...²⁴

За време митинга код Теразијске чесме, опозициона критика власти није била тако начелна, већ је, пре свега, почивала на позивању на студентске захтеве. То је нарочито важило за Драгољуба Мићуновића, председника ДС-а, који је, у Скупштини, наступао као заступник студената и истицао своју улогу у преговорима о превазилажењу кризе:

...У овом тренутку се једни људи још увек налазе на улицама, и, у овом тренутку, не ради Београдски универзитет, остале културне установе, што можда некоме, у овом тренутку, још не изгледа драматично, али бојим се да, због извесне ескалације незадовољства, до које би могло доћи због неодговарања или неблаговременог одговарања на захтеве студената, може већ сутра или за који дан бити драматично. (...)

...Овде су људи говорили по пола сата о свему и свачему, при томе вређајући и опозицију у целини, политичке странке у целини, са предлозима који су антиуставни – о забрани странака. Све смо то саслушали, када, на крају, у 1 сат после пола ноћи, када сам, претходно, читаву ноћ провео смирујући студенте да не дође до ескалације, ви немате стрпљења да саслушате даљу вокацију.

Господо, ја више не желим да учествујем у било чему што ме, као народног посланика, обавезује на смиривање ситуације. Нека то, онда, буде препуштено искључиво органима реда, па нека они о томе одговарају. Али сам, као наставник и као човек, позван да то учиним и читав дан сам провео у разним преговорима, како би се, ипак, нашло решење за ову ситуацију у којој се налазимо...²⁵

²³ Памет и захтеви, *НИН* 2098, 15. март 1991.

²⁴ Изјаве за *НИН* опозиционих лидера, *НИН* 2098, 15. март 1991.

²⁵ Оставка није линч, *Демократија* 31, 27. март 1991.

Студентски протест на Теразијама је омогућио приближавање власти и опозиције, чега не би било без представе о њему као надстраначком и мирном. На пример, 13. марта, након завршетка митинга опозиције на Тргу Републике, Вук Драшковић је покушао да се обрати студентима, али су га они спречили да се попне на импровизовану бину на Теразијској чесми.²⁶ Такође, после крвавих деветомартовских демонстрација, неопходан услов за стварање позитивне представе о побуњеним студентима у уплашеној српској јавности био је да глумац Бранислав Лечић, њихов најекспониранији гласноговорник, изговори следеће:

Ово су једне културне, једне мирне, једне плишане демонстрације. Нико овде не сме бити повређен.²⁷

Убрзо се показало да су подршка студентима и активно залагање за мирно превазилажење политичке кризе настале 9. марта веома благотворни за политички рејтинг. У истраживању које је, 21. и 22. марта, спроведено у Београду испитаници су, између осталог, упитани чије држање у мартовским догађајима сматрају најпозитивнијим и најконструктивнијим. Највише анкетираних Београђана се определило за Драгољуба Мићуновића – 59%, а за њим су следили Слободан Унковић с 50%, Бранислав Лечић с 30% итд. Може се претпоставити да су Милошевићева одговорност за репресију над демонстрантима и излазак тенкова на београдске улице пресудно утицали на то да се само 6% испитаника определи за њега, као и да је Драшковићева агресивна реторика на деветомартовским демонстрацијама одлучујуће допринела да добије само 3% позитивних оцена.²⁸

Слободан Антонић помиње истраживање јавног мњења које је 23. и 24. марта спроведено у Београду и чији су резултати били веома повољни за ДС, пошто се 22% испитаника определило за ту странку која је, на децембарским изборима, у српској и југословенској престоници освојила свега 11% гласова. СПС је, с децембарских 34% гласача, спао на мартовских 29% присталица, док је СПО, који је на децембарским изборима у Београду освојио 15% гласова, у марту уживао подршку 16% становника највећег града у Србији и Југославији. Значајно је и то да је Милошевић престао да буде најпопуларнији политичар у главном граду, а да су, у том истраживању, боље оцене од њега добили Слободан Унковић, Драгољуб Мићуновић, Борисав Јовић и Бранислав Лечић (Antonić 2002, 118–119).

Оба поменута истраживања су показала да су, у Београду, Драгољуб Мићуновић и ДС уживали већу подршку од Вука Драшковића и СПО-а,

²⁶ Njihova lekcija, *Vreme* 21, 18. mart 1991.

²⁷ Скица за портрет: Бранислав Лечић, глумац, *НИН* 2098, 15. март 1991.

²⁸ Krut, isljučiv, mudar, patriota, *Vreme* 23, 1. april 1991.

што је значило да је, у опозицији, значајно поремећен однос снага. Наравно, то је довело до конфликта између СПО-а и ДС-а који се манифестовао тако што је, због преговора с Милошевићем, Мићуновић оптуживан за сарадњу с властима.²⁹ Питање новинарке Ане Борковић и одговор Јована Марјановића, потпредседника СПО-а, у интервјуу за *Српску реч*, двонедељник близак тој странци, представљају парадигму тадашњег односа између две најјаче опозиционе партије:

Унутар опозиције кружи једно занимљиво питање. У чије име, са чијим акредитивима је председник Демократске странке Драгољуб Мићуновић, у више наврата, разговарао са Милошевићем? Зашто то „задовољство“ није било приуштено, рецимо, шефу СПО-ове посланичке групе, као најбројније опозиционе групе у Парламенту?

У то време сам био затвору, али сам чуо за то. Наше посланичке групе тесно сарађују, а и наше странке. Међутим, у сваком случају је шефу СПО-ове посланичке групе било место у тој „делегацији“, требало је ићи удружено. Тиме би Мићуновић ојачао своју преговарачку позицију. Иначе, сматрам да је **кратког даха политички капитал створен науштрб природних савезника**.³⁰

У таквим околностима, опозицији је била неопходна манифестација јединства и снаге, за шта је послужио митинг од 27. марта, поводом годишњице антифашистичког државног удара и демонстрација из 1941. године, замишљен као тријумфални завршетак политичке мобилизације започете деветомартовским протестима. То је била zgodна прилика и да Драшковић најави борбу за радикалну промену политичког поретка и власти у Србији:

Србија неће ни большевизам, ни перестројку. Она хоће корениту промену. Хоће независну штампу, независну телевизију, независно судство, деполитизовану војску и полицију, слободно тржиште, приватно предузетништво, вишестраначки парламент који то није само по имену. (...)

Марта 1991. године, комунистичка власт је, бранећи уредничка места својих пет хвалопојаца, убила двојицу људи, а болнице напунила премлаћеним и рањеним.

Нећемо такву власт у Србији. Влада чија је полиција насрнула на голоруки народ и окрвавила руке мора да оде.

Србија то трпети више не сме и не може. Србија је гладна и хлеба и демократије.³¹

Тог марта 1991. године, српска опозиција је, ванпарламентарном борбом, покушала да угрози доминацију коју су, након децембарских избора,

²⁹ Мартовске иде, *НИН* 2100, 29. март 1991.

³⁰ Тражили Темишвар – добили Букурешт, *Српска реч* 16, 1. април 1991.

³¹ Доле Влада и кнез комуниста!, *Српска реч* 16, 1. април 1991.

у Народној скупштини Србије и државним медијима (пре свега, РТВ Београд), успоставили Милошевић и СПС. Власт је успешно одбила напад опозиције, спроводећи репресивне мере над демонстрантима и СПО-ом, најјачом опозиционом партијом. Ипак, узвратни ударац власти је амортизован неформалном политичком мобилизацијом београдских студената, што је омогућило консолидацију страначки организоване опозиције. Покушај опозиционих странака да, организовањем масовних уличних демонстрација, угрозе парламентарну и медијску доминацију Милошевића и СПС-а, неуспех које су, у томе, доживеле и, услед тога, потреба за појавом неформалне политичке мобилизације београдских студената проистичу из првог елемента акционе основе политичке мобилизације српске опозиције у мартовским протестима 1991. године – консолидације институционалне структуре политичког поретка, која је наступила после децембарских избора.

*

У јесен 1990. године Хрватска се тајно наоружала, илегално увезавши око 100000 пушака, које су подељене члановима Хрватске демократске заједнице (ХДЗ), партије чији је лидер био Фрањо Туђман, председник те југословенске федералне јединице. Убрзо се показало да је Контраобавештајна служба ЈНА открила и снимила поменути илегални увоз оружја и припрему сепаратистичке побуне, па је, 25. јануара 1991. године, југословенска јавност могла да види документарни филм у којем је, између осталог, приказано како је хрватско руководство планирало нападе на Војску и Србе у Хрватској. Пре тога, 9. јануара, аудио снимци илегалних активности хрватских власти презентовани су Председништву СФРЈ, састављеном од по једног представника свих шест република (Словеније, Хрватске, Босне и Херцеговине, Србије, Црне Горе и Македоније) и обе покрајине (Војводине и Косова и Метохије). Уз противљење Стјепана Месића и Јанеза Дрновшека, представника Хрватске и Словеније, чланови Председништва су, већином гласова, подржали предлог ЈНА да нареди расформирање свих оружаних састава „који нису у саставу јединствених оружаних снага СФРЈ или органа унутрашњих послова и чија организација није утврђена у складу са савезним прописом“. Наредбом је гарантована аболиција свима који добровољно предају оружје војним органима, осим организаторима паравојних формација и илегалног увоза оружја. Спровођење наређења је поверено Војсци (Antonić 2015, 67–68; Džonston 2005, 34–35; Jović 2010, 49–54).

Поред хрватског и словеначког одбијања, противљење Сједињених Америчких Држава (САД) представљало је најснажнији ударац спровођењу наредбе Председништва СФРЈ. Наиме, 17. јануара 1991. године, САД су, преко свог амбасадора, како Дајана Џонстон оцењује, „направиле одсудну

интервенцију у правцу хрватске сецесије“ (Džonston 2005, 35). Борисав Јовић се сећа да му је, тог дана, амбасадор Ворен Цимерман рекао да се

...америчка влада не слаже с насилним одузимањем оружја Хрватима, онако како је наредбом Председништва одлучено. Дакле, они се не слажу са одлуком легалног шефа државе. Фактички се слажу са стварањем паравојних јединица, којима легална држава не сме ништа (Јовић 2010, 55).

Дајана Џонстон објашњава да је, још у априлу 1989. године, Ворен Цимерман дошао у Београд да, као нови амерички амбасадор, поручи да Југославија више нема геополитичку важност какву је имала за време Хладног рата:

Од суштинске је важности то што је Југославија била изгубила стратешки значај као потенцијална побочница, у случају сукоба са совјетским блоком. Док је тај блок постојао, Титова Југославија је добијала замашне финансијске кредите (који су, касније, проузроковали дужничку кризу) и уживала пуну слободу да крши људска права, у мери у којој државне власти сматрају да је потребно ради одржавања федерације уједно. Ово због тога што су обавештајне службе тврдиле да би дезинтеграција Југославије могла да пружи прилику Москви да стави јужне републике под своју контролу. Кад више није било совјетског блока, Југославија је изгубила специјални статус у Стејт департменту и бачена је на гомили „југоисточне Европе“... (Džonston 2005, 36).

Наравно, такав став САД је представљао велико охрабрење за сепаратисте у Југославији. Тако је, 25. јануара 1991, Македонска скупштина донела декларацију о пуној суверености, док је Хрватски сабор, 21. фебруара исте године, одлучио да неће применити ниједан федерални закон који би био супротан новом Уставу Хрватске из децембра 1990, као ни прихватити ванредне мере или употребу ЈНА без претходног одобрења хрватских власти. Поред тога, Сабор је најавио проглашење независне Хрватске за 30. јун 1991.³² Истовремено, од јануара до марта, заседао је Председништво СФРЈ у проширеном саставу (уз учешће председника република), расправљајући о будућности заједничке државе (Vudvord 1997, 139).

Почетком марта, у Пакрацу, дошло је до размене ватре између хрватске полиције и локалних Срба (полицајаца и цивила).³³ То је био још један у низу тешких инцидената на територијама с већинским српским становништвом у Хрватској, почев од августа 1990. године, када су хрватске власти покушале да спрече референдум о српској аутономији. Сви ти оружани конфликти хрватске полиције и паравојних снага с локалним Србима прекидани су тако што би се ЈНА поставила између сукобљених страна (Vudvord 1997, 137).

³² Сличне одлуке је донела једнопартијска Скупштина Словеније, још у септембру 1989. године.

³³ Glava u pakračkoj torbi, Vreme 20, 11. mart 1991.

На седници Председништва СФРЈ, 12. марта, савезни секретар за народну одбрану генерал Вељко Кадијевић је, у име ЈНА, предложио увођење ванредног стања у целој земљи, што би омогућило разоружање паравојних формација. Поред тога, ЈНА је тражила да се, „у најкраћем могућем року, интензивира политички рад на изналагању уставног решења за Југославију“. Коначно, према сведочењу Борисава Јовића, генерал Кадијевић је пренео захтев да

оне републике чија политичка руководства теже да њихове републике изађу из Југославије, на демократској основи, обезбеде сваком народу да тачно зна о чему одлучује, и, ако се одлучи, ако народ одлучи да изађе из Југославије, да им се то омогући легалним и демократским путем, а да остали део Југославије, да они који хоће да остану, најдаље у року од шест месеци, донесу устав и да организују живот на миран начин. Да Војска презуима одговорност да обезбеди мирне услове, односно да та наредба коју треба да донесемо задужује Војску да обезбеди да се то све спроведе у живот... (Jović 2010, 72).

Већина чланова Председништва је одбацила тај предлог Војске, а подржали су га само Борисав Јовић, представник Србије, Југослав Костић, представник Војводине и Ненад Бућин, представник Црне Горе. После паузе, представници ЈНА су, уместо увођења ванредног стања, предложили повећање борбене готовости, што је, поред поменуте тројице, подржао и Риза Сапунџију, представник Косова и Метохије. Међутим, то је и даље било недовољно гласова за позитивну одлуку Председништва (Jović 2010, 72–77).

Следеће ноћи, генерал Кадијевић је, у договору с Јовићем, одлетео у Москву да сазна да ли је Совјетски Савез спреман да, у случају војне интервенције Запада, брани Југославију. Добио је одговор да се на Западу не размишља о војној интервенцији против ЈНА у случају да она разоружа паравојне формације. На наставку седнице Председништва, 14. марта, Сапунџију се предомислио и изјаснио да не може да подржи ни повећање борбене готовости, што значи да су предлог Војске подржали само Јовић, Костић и Бућин. Због тога су та тројица поднела оставке на места чланова Председништва СФРЈ (Jović 2010, 78–80). Јовић објашњава своје разлоге за оставку:

...Ја нисам желео и нисам могао да будем председник једноме Председништву државе које, по Уставу, има одређене одговорности, а којих се не жели држати, које не жели да остварује. Све донде док је, у Председништву, превладавао број чланова Председништва за опстанак Југославије и за решавање проблема, без обзира на то колико били велики, ја сам на све те муке пристајао и тежио да се нађе неко решење. Сада, када је превладало да већи број буде за толеранцију према растурању Југославије, онда је то било једно стање које ја више нисам могао да прихватим. То је, дакле, био лични мотив и лични разлог.

А друго питање јесте могућност решења југословенске кризе у околностима задржавања таквог Председништва. Моје је мишљење

било, а с тим се и Слободан Милошевић сложио, да ако ми изађемо из Председништва и ако Председништва не буде било, боље ће се решити ствари зато што, по Уставу Југославије и по војним законима, ако нема врховног команданта, замењује га његов заменик, ако нема заменика, замењује га следећи по рангу. По том војном правилу, ако нема Врховне команде, Штаб Врховне команде (генералски штаб) одлучује о даљем току ствари. Пошто је Војска била спремна, бар према ономе што су предлагали, да нешто учини на решењу те кризе, а ми нисмо били у стању, онда је поштено да се ми склонимо и да покушамо да њима створимо простор. То је био један додатни мотив и разлог да покушамо још једном да њима дамо могућност да то ураде... (Jović 2010, 80–81).

Међутим, на разговору у Генералштабу, Јовић и Милошевић су сазнали да ЈНА није спремна да делује без политичког покрића, пошто би то само погоршало стање у Југославији и њен међународни положај. Представници Војске су их уверавали да Председништво треба да настави рад и, тако, обезбеди „легалитет Југословенској армији да бар брани оне територије и оне народе који желе да остану у Југославији“. Након тог састанка, Јовић и Милошевић су се договорили да се оживи рад Председништва које би руководило „армијом у периоду распада земље“ и заштитило „српске територије и српски народ“. Поред тога, одлучили су и да, у Скупштини Србије, образложе зашто је Јовић поднео оставку и затраже инструкције за даље деловање (Jović 2010, 81–83).

Одмах након што је Јовић поднео оставку, Милошевић је, у телевизијском обраћању, затражио да Скупштина Србије замени Ризу Сапунџија, али је и прогласио престанак постојања Председништва СФРЈ и најавио да више неће признавати одлуке тог колективног тела:

Председништво СФРЈ одавно не функционише, а илузија о настојањима Председништва СФРЈ и напорима којих, у ствари, нема, од претпрошле ноћи је дефинитивно мртва. То није корак назад, већ корак напред, јер је и груба истина боља од илузија и обмана. Југославија је остала без свог Председништва, али није остала без радника, сељака, без милиона својих грађана и људи, који су поштено радили, чували своју земљу, бринули о својим породицама.³⁴

У својим првим реакцијама српска опозиција је осудила оставке Јовића, Костића и Бућина, као и Милошевићев телевизијски наступ. Тако је, 18. марта, у име ДС-а, критикујући Јовићеву оставку, Зоран Ђинђић саопштио:

...Он је, у Председништву, био представник Републике Србије и требало је да води рачуна о адекватном заступању интереса Србије и српског народа у највишим државним одлукама. Да ли је у интересу Републике Србије и српског народа да остану без свог представника и,

³⁴ Igrale se deliје, *Vreme* 22, 25. mart 1991.

тима, без утицаја на рад овог државног органа? Одговор на ово питање не може да даје један човек, без консултовања тела које га је делегирало. Пре него што буде донесена одлука о начину учешћа представника Србије у органима СФРЈ, неопходно је свестрано расправити који интерес Србија и српски народ могу да остварују преко тих органа и шта је алтернатива, уколико буде потврђена одлука да Србија повуче своје представнике из Председништва СФРЈ. Демократска странка сматра да ванредно стање и политичка арбитража ЈНА не представљају никакву алтернативу, него само одлажу и отежавају решавање суштинских политичких питања пред којима се налазимо. (...)

Питање будућег државног уређења још није решено. Представници Републике Србије морају да буду присутни на свим местима на којима се доносе одлуке у вези са тим државним уређењем. Која су то места и на који начин треба да буде заступана позиција Републике Србије, о томе мора да одлучује Народна Скупштина Републике Србије.³⁵

У саопштењу од 18. марта, Уједињена опозиција Србије (УОС)³⁶ је, коментаришући оставке чланова Председништва СФРЈ и Милошевићев говор, акцентовала страх српског руководства од политичких промена у Србији, које би могле да се прошире на целу Југославију:

Уједињена опозиција Србије процењује да сви ови потези, напротив, подстичу додатну производњу страха у земљи, и то у тренутку када демократски дух из Србије није остао без одјека ни у Хрватској и Словенији.

Заговорници преживелих идеја заплашени су извесношћу мирног и демократског расплета драме у земљи, што би значило и њихов коначан одлазак с историјске сцене, па прибегавају режирању уставне кризе, односно директном призивању војног пуча.

Уједињена опозиција Србије апелује на водеће људе Југословенске народне армије да се озбиљно замисле над овим чињеницама. Нико, па ни Армија, нема право да гурне земљу у амбис, а поготово не сада када се отварају путеви мирног разрешења и међунационалних и политичких и економских напетости у Југославији. (...)

Убеђени да само све снажније демократске тежње и пробуђена грађанска свест пружају шансу да избегнемо катастрофу и кренемо путем демократског и економског препорода, сваком покушају наметања антипарламентарних решења ускраћујемо грађанску послушност.³⁷

На седници Скупштине Србије, одржаној 20. марта, посланици СПС-а су се залагали за то да се Јовићева оставка не усвоји, на шта је Зоран Ђинђић реаговао речима:

³⁵ Војска није алтернатива, *Демократија* 31, 27. март 1991.

³⁶ Саопштење су потписале следеће опозиционе партије: СПО, Народна сељачка странка (НСС), ДС, Савез реформских снага Југославије (СРСЈ) за Србију, Удружење за југословенску демократску иницијативу (УЈДИ) и ДФ.

³⁷ Призивање хаоса и тенкова, *Демократија* 31, 27. март 1991.

...Мислим да, независно од тога како овај наш скуп буде завршен, претпостављам да ће бити завршен тако што ће бити указано поверење господину Јовићу, мислим да то све скупа није било добро и, због тога, предлажем да се уваже разлози господина Јовића, они су били личне природе, да се они уваже и да се изабере нови представник Републике Србије у Председништву СФРЈ. Поново кажем, без илузија о карактеру тог Председништва, али да се изабере један човек који ће моћи у тој атмосфери која тамо влада да буде на нивоу те атмосфере, не да буде попустљив или да се прилагођава, него да буде још непопустљивији, али да не окреће леђа...³⁸

Скупштина Србије је одлучила да не прихвати оставке Борисава Јовића и Југослава Костића, као и да Ризу Сапунџију замени Сејдом Бајрамовићем.³⁹ С друге стране, Скупштина Црне Горе је прихватила оставку Ненада Бућина, кога је, привремено, мењао Момир Булатовић, председник најмање југословенске федералне јединице, све до маја, када је Бранко Костић ступио на дужност црногорског представника у Председништву СФРЈ (Bulatović 2004, 26).

Криза у раду Председништва СФРЈ, оставке тројице његових чланова, оружани инциденти у Хрватској, као и словеначко, хрватско и македонско убрзано кретање ка независности створили су потребу за стварањем српског националног консензуса о будућности Југославије, што је увећало политички значај Народне скупштине Србије. То је увећало и политички значај на децембарским изборима тешко поражене опозиције, што су, пре свих, СПО и ДС искористили да интензивирају своју парламентарну активност и оштро критикују понашање српске власти у контексту политичке и безбедносне дестабилизације Југославије. Стога, можемо да закључимо да сукоби у Председништву СФРЈ, оставке тројице његових чланова и дешавања која су водила стварању независних држава на југословенском простору конституишу други елемент акционе основе политичке мобилизације српске опозиције у мартовским протестима 1991. године – радикалну трансформацију ширег политичког контекста.

Елементи легитимацијске основе

На демонстрацијама одржаним 9. марта 1991. године, председник ДФ-а Леон Којен је, обраћајући се окупљенима, између осталог, рекао:

...Назовимо ствари правим именом! Ово је борба за коначно ослобођење од комунистичког јарма...⁴⁰

³⁸ Неозбиљан чин, *Демократија* 31, 27. март 1991.

³⁹ Опозиција, Сапунџију и Вајрамовић, *Време* 22, 25. март 1991.

⁴⁰ Битка против историјског мрака, *Погледи* 79, 22. март 1991.

Један од деветомартовских говорника био је и Борислав Михајловић Михиз, истакнути књижевни критичар, драмски писац и сценариста. И он је, у свом веома надахнутом говору, позвао на обрачун с комунистичким тековинама:

Слободни и храбри грађани Београда, града чија власт безуспешно покушава да спречи да будете слободни, ја нисам члан ниједне политичке странке и придружујем се, у своје лично име, вашем протесту против насилничке, комунистичке, антидемократске забране овога збора на тргу који се већ дуго отима да не носи име неслободе републике и да се не зове, а ускоро ће се тако и звати, Трг слободе. У овом истом граду, наши преци су, током целог деветнаестог века, водили борбу, све док у Србији није сазрела најзрелија и најдрагоценија воћка слободе – слобода штампе и обавештавања, а мала Србија је, на почетку овог века, достигла све прве земље и престигла све друге земље своје савремености, својим политичким и демократским слободама. За педесет година комунистичке страховладе, код нас је изникла накарада, наказно дрво неслободе и послушничке, слугеранске штампе. За последњих неколико година, ви сте посекали многе корене и откинули многе гране, али се то наказно дрво још није осушило и још рађа своје наказне плодове. И све док се са њега костреше и са њега не отпадну послушници, узурпација, цензура, слугеранство и лаж, ми ћемо то дрво неслободе ломити, ломити и, на крају, поломити!⁴¹

Тог 9. марта, антикомунизам је био најизраженији у реторици представника СПО-а. Тако је, с балкона Народног позоришта, Милан Комненић узвикнуо да „Србија не сме да постане пелцер болшевизма“⁴², док је, у серији саопштења поменуте опозиционе партије, власт називана комунистичком, а полиција болшевичком.⁴³

У наредним данима, за време студентског протеста на Теразијама и непосредно после њега, било је осетно мање антикомунизма у реторици опозиционара, па ни Леон Којен више није позивао на „коначно ослобођење од комунистичког јарма“, већ је изјавио:

Политичке прилике у Србији, после 9. марта, драстично су се измениле, толико да многи, нарочито у иностранству, пореде садашњу ситуацију у Београду са источноевропским револуцијама 1989. године. Ово поређење је претерано, јер ни студенти, ни опозиционе странке, ни демократска јавност уопште не постављају тако радикалне захтеве; они само траже да се утврди стварна одговорност за трагичне догађаје од 9. марта...⁴⁴

⁴¹ Са терасе Народног позоришта, *Српска реч* 15, 18. март 1991.

⁴² Исто.

⁴³ Власт не бира средства, *Српска реч* 15, 18. март 1991; Господаре тенкови, *Српска реч* 15, 18. март 1991.

⁴⁴ Изјаве за НИН опозиционих лидера, *НИН* 2098, 15. март 1991.

На Теразијама, 12. марта, непосредно по пуштању из притвора, Вук Драшковић се обратио окупљеним студентима и, између осталог, рекао:

У овом часу, Србија је као расцепљена јабука.

Дошао сам овде да вас замолим да се Србија састави у једну јабуку, у целу, здраву јабуку, да се врати мир у градове, у школе, да се помире завађене стране, да се помире очеви са децом, дедови са унуцима.

Како да се помиримо?

Тако што ће очеви жртвовати своју таштину и уобразиљу и слушати оно што им будућност Србије говори, што им кажу њихова деца. Сутра, ако буде требало да се гине, гинућете ви, старци сигурно неће.

Поштујте их као очеве и дедове, како доликује, а они Србију морају да препусте вама. (...)

Проклет нека је онај који је, 9. марта, војску и полицију послао на овај град.

Ни један једини захтев у том тренутку није био уперен против институција власти у Србији, против државе, против уставног поретка, чак ни против режима.

Зар је морала да падне крв због пет лажова с телевизије, омражених у целом српском народу?

Одговорни за крвопролиће дужни су, такође, да поднесу оставке (Drašković 2001, 62–63).

Већ сутрадан, 13. марта, говорећи на митингу опозиције одржаном на Тргу Републике, Драшковић се вратио радикалној реторици:

Пред Србијом су тешка времена.

Они да оду неће, то су показали, ми да их трпимо не смемо.

У попису политичких превирања у бившим социјалистичким земљама, Београд је, због 9. марта, због онога како су се београдски властодршци понели 9. марта, добио место последњег бастиона бољшевизма, и тако му се, сада, на срамоту, име пише.

Неће дуго, то једино можемо да обећамо (Drašković 2001, 65).

У реторици СПО-а, антикомунизам је повезиван с одбраном српских националних интереса. Одговарајући на телевизијски коментар који је био повод за деветомартовске демонстрације и у којем је СПО оптужен за сарадњу с „проуштаском и профашистичком Хрватском“, Секретаријат за информације те странке истиче:

Није нам ни на крај памети да се оправдавамо и да уредништву куће, чију и уређивачку и кадровску политику води врховништво Социјалистичке партије Србије, подносимо било какве доказе да смо Срби. Никаквим коментарима и оптужбама да смо издајници нације, чланство СПО-а неће бити застрашено и присиљено да уђе у јарам једноумља које тргује несрећом народа. Ми настојимо да спасимо Србију од понора економске, менталне и духовне Хиросиме. Монолитност у сиромаштву, слепилу и лудилу, владајућа СПС и њени Брозови покровитељи из војног врха ове земље, који не крију да им је циљ да сачувају бољшевизам и петокраку у читавој Југославији, узалуд траже од чланства Српског покрета обнове.

СПО није за бољшевизам, већ за демократију, и није за рат, већ за разговоре. Нећемо да на мржњи, страху, пропалим тиранијама и бедни градимо јединство нације.

Не дамо да нам гине омладина. Србију притискају сиромаштво, незапосленост, опште пропадање. Убрзано се примиче и несрећа глади. Људи желе хлеб, желе свадбе, а не топове и сахране. (...)

СПО нема поверење у армију чија је команда допустила и омогућила да се до зуба наоружавају све антисрпске формације у Југославији и која је режирала да само Срби остану голоруки, ненаоружани. Тај војни врх, таквом стратегијом, од водеће нације на Балкану хоће да створи свог беспомоћног таоца и да упрегне Србе у жалосни и трагични посао бољшевизације читаве Југославије. Та и таква армија није наша армија. Нећемо да будемо њени таоци, ни жандарми. За горке циљеве Брозових генерала и њихових верних следбеника, српских комуниста, српска омладина неће да ратује. За сјај звезде петокраке нека ратују деца Брозових генерала и Брозових комуниста. Ми снагу, ми младост Србије не дамо. (...)

...Српска младост ће се латити оружја само буду ли угрожене границе српске државе и наш народ у нашој држави. Ми знамо где су те границе и први смо их обзнанили и од позоришних Срба, српских комуниста, због тога били анатемисани. Али и тада, Србију и Српство ћемо бранити под српским, а не под комунистичким заставама.⁴⁵

Без обзира на овако оштру опозициону реторику, између СПС-а, СПО-а и ДС-а, три највеће странке у Србији, владао је консензус о српским националним интересима у контексту кризе југословенске државе. Како сам то, на другом месту, нагласио, међу њима је постојала „сагласност да Југославија треба да буде федерална, а у случају да остали југословенски народи то одбију, да Србима ван Србије и Црне Горе треба омогућити право на самоопредељење“. Разговор о словеначко-хрватском предлогу да се Југославија трансформише у конфедерацију прихватан је „само под условом да подразумева и разматрање промене граница“ (Ribić 2007, 165). Ипак, власт и опозиција су се међусобно оптуживали за разбијање тог консензуса и спремност за одустајање од одбране српских националних интереса. О томе сведочи и део саопштења УОС-а од 18. марта, издатог поводом оставки представника Србије, Војводине и Црне Горе у Председништву СФРЈ и Милошевићеве одлуке да више не признаје одлуке тог тела:

Право је др Борисава Јовића, Ненада Бућина и др Југослава Костића да поднесу оставке. Ми, међутим, апелујемо на Скупштину Србије и Скупштину Црне Горе да хитно изаберу нове чланове Председништва Југославије и да то буду људи који ће, у Председништву СФРЈ, заступати разумна и демократска решења југословенске кризе, а не стално фабриковање хаоса и позивање тенкова. Јер све док државни статус Југославије није до краја разјашњен, Република Србија мора да има своје представнике у свим

⁴⁵ Против смо рата и петокраке, *Српска реч* 14, 4. март 1991.

државним органима у којима се одлучује о будућности и српског народа. Једнострана одлука председника Републике Србије о прекиду свих односа са савезним Председништвом може да се схвати као изјава о отцепљењу Републике Србије у садашњим границама, чиме се делови српског народа изван Србије остављају на цедилу.⁴⁶

Наравно, власт је узвраћала истом мером. Тако је, 11. марта, у Народној скупштини Републике Србије, председник Владе Зеленовић рекао следеће:

Хтео бих да кажем да су догађаји које смо имали последњих дана из основа утицали на положај наше републике и српског народа, у првом реду, у разним крајевима наше земље, на скоро трагичан начин... Довели су до тога да, од јуче, не можемо да спречимо читав низ насртаја на српски народ, у првом реду, због тога што је, у овим догађајима, ослабљена Србија, која је била гарант сигурности и Срба изван Србије.

Ми смо и ноћас имали тежак задатак да спречимо упад у Книн, у Столац, у Глину и у друга места. Ми не можемо да не мислимо о томе...⁴⁷

Истом приликом, и Милошевић је успоставио везу између политичких сукоба у Србији и угрожавања српских националних интереса:

Странке које делују на политичкој сцени Србије данас морају бити свесне огромне одговорности коју имају пред својим чланством, свим грађанима Србије и историјом да, у борби за своје програмске циљеве и демократију, ни једним својим поступком не нанесу штету српском народу и његовој чврстој решености да, заједно и равноправно с другим народима који то желе, настави да живи у једној демократској и федералној државној заједници. Услов без кога то не може бити постигнуто јесте његово јединство и његова спремност да брани мир и тековине свог слободарског и демократског развоја, које је, толико пута до сада у историји, успешно потврђивао и успео да одбрани и сада ће успети. Зато, нико разуман не може прихватити да се притисцима решава било које питање од општег интереса. (...)

... Чврсто верујем, ако се ми овде слажемо о основним интересима наше републике и њених грађана и интересима српског народа у целини, онда не постоји ни једно значајно и опште питање о коме се, у овој Скупштини, не може постићи сагласност.⁴⁸

Милошевић је сличне ставове заступао и приликом сусрета са студентима и наставницима Универзитета у Београду, одржаном у згради Ректората, 20. марта, када је истакао да ће поштовати референдумски исказану вољу хрватског народа да изађе из Југославије, али и да „ником не треба да

⁴⁶ Призивање хаоса и тенкова, *Демократија* 31, 27. март 1991.

⁴⁷ Zelenović mora da ode, *Vreme* 22, 25. март 1991. Становници Стоца у Босни и Херцеговини су, одмах, демантовали овакве тврдње, па је премијер Зеленовић појаснио да није мислио на тај Столац. Ипак, није разјаснио на који Столац је мислио.

⁴⁸ Позив председника, *НИН* 2098, 15. март 1991.

пада на памет“ да са собом може да одведе делове српског народа, пошто је судбина коју је овај имао у Независној Држави Хрватској била сувише трагична да би се поново излагао таквом ризику (Milošević 2001, 47). Неки од присутних студената су покушали да оспоре легитимитет Милошевићевог позивања на национални интерес. Један од њих је био Небојша Миликић, који је, између осталог, рекао:

Јер, у том тренутку, кад вам се љуља власт, кад вам се љуља положај потржете за... у овом народу, захтевате ултимативну подршку Срба из Босне и Хрватске, знајући како свако од нас појединачно и како је цео овај народ осетљив на то питање. И они имају право. Ја њих разумем, јер сте ви први политичар који је њих отворено подржао из Србије. Ја њих разумем зашто они хоће да мењају тај свој однос, али као и они, тако и ви морате схватити да је српски национални интерес само један – да Србија, Југославија буду слободна, демократска држава, држава која ће имати ... семе посејано на Теразијама.⁴⁹

На истом скупу, сличну поруку су носиле и ове речи студента Младена Ђорђевића:

Следећу ствар коју бих желео да кажем, ја сам са Косова и не слажем се уопште да су студенти, својим изласком и 9. и 10. марта, пољуљали поверење и угрозили Србе на Косову. Срби на Косову су угрожени такође, као и ми овде, у Београду. И тврдим: док не буде слободе за Србе у Србији, овде, у Београду, нема је ни за Србе на Косову, нема је ни за Србе у Книну. Док ми овде не будемо слободни, док ми овде будемо под муницијом полиције, док ми овде гледамо тенкове, нема слободе ни за оне на Косову, ни за Книн...⁵⁰

Учесници теразијског протеста су, песмама које су певане и пуштане преко разгласа („Востани Србије“, „Химна св. Сави“, „Тамо далеко“...) и показивањем три раздвојена прста (у 1990-им годинама, знак који су користиле српске партије у Хрватској и Босни и Херцеговини, као и велики део присталица опозиције у Србији и Црној Гори), истицали своју српску и православну легитимацију. Истовремено, њихови лидери и гласноговорници су такву легитимацију идентификовали с надстраничким карактером, што се види у Лечићевом тумачењу значења три подигнута прста:

...овај знак није знак ниједне партије, тај знак је Христова рука и видећете га на свакој фрески или икони, у свакој цркви. Тај знак је Свето тројство – Отац, Син и Свети дух, а значи помирење, благослов, мир, братство, љубав.⁵¹

⁴⁹ Ljulja vam se vlast, *Vreme* 22, 25. mart 1991.

⁵⁰ Исто.

⁵¹ Uloga života, *Vreme* 21, 18. mart 1991.

Међутим, дешава се да се демонстранти понашају супротно вољи својих лидера, па су, тако, 11. марта, студенти извиждали патријарха Павла када их је позвао да „имају интерес целине српства у виду“ и да се „у миру разиђу“, а исто се, због сличне поруке, десило и Радовану Караџићу, председнику Српске демократске странке Босне и Херцеговине (СДС БиХ).⁵² То је навело Михаила Марковића, филозофа и високог функционера СПС-а, да закључи:

...Студентска акција 1991. је имала конзервативни, екстремно националистички и ускосрбијански карактер. Они студенти који су дизали три прста и упорно викали „Вуче, Вуче“ звиждали су патријарху, кад их је позвао на мир и толерантност. Они су честитог Радована Караџића, вођу Српске демократске странке у Босни и Херцеговини, дочекали и испратили узвицима „Бандо црвена“.⁵³

Ипак, због знатно умереније реторике и инсистирања на надстраничком карактеру, студентски протест је био мање изложен нападима и критици, него што су то биле опозиционе партије. Типичан пример за то представља иступање Милана Бабића, председника Скупштине општине (СО) Книн и Српског националног вијећа, који је, коментаришући мартовска дешавања у Србији, осудио насилне демонстрације опозиције и похвалио дистанцирање студената од Вука Драшковића и СПО-а:

Циљ оних који су режирали и извели те догађаје био је управо то: направити хаос и тиме онемогућити решавање националног питања српског народа. Ништа ту није нејасно. Ни циљеви, ни улоге, ни режисери. Реч је о антисрпској коалицији, од Београда, преко Загреба, до иностраних централа. Прича о петорици некаквих телевизијских уредника јесте прича за политички неписмене. Пет телевизијских уредника смени се на једном састанку од петнаест минута, а не ратним повицима на „јуриш“. Што ти који позивају на јуриш нису дошли у Пакрац или у Двор на Уни да бране народ који иде у шуме? Нису, јер су кукавице и политички шарлатани. Борили су се, канда, за демократију, а сами је не поштују, јер им није испунила жеље. Може неко да буде одличан писац, али то не значи да је попио памет целом свету, и да се разуме и у политику и у атомску физику. Част Београда спасли су студенти. Студенти нису хтели са онима који руше Београд, Србију, демократију, и крећу на кичму српског народа.⁵⁴

Наравно, опозиција је настојала да се супротстави покушајима власти да је, уз помоћ дела представника Срба из Хрватске, Босне и Херцеговине и с Косова и Метохије, оптужи за угрожавање националних интереса, па је, тако, 11. марта, група посланика СПО-а и ДС-а, која је, претходно вече, ступила у штрајк глађу, саопштила:

⁵² Њихова лекција, *Vreme* 21, 18. mart 1991.

⁵³ Репресија и празник, *НИН* 2098, 15. март 1991.

⁵⁴ Бабић – Милошевић, *НИН* 2099, 22. март 1991.

Посланици опозиције који су, у Скупштини Србије, синоћ ступили у штрајк глађу, ИЗРАЖАВАЈУ ОГОРЧЕЊЕ због неприхватљивог манипулисања јавним мњењем и српском несрећом у Книну, Славонији, Мославини, Барањи и Западном Срему, због лажи да су јучерашње мирне демонстрације у Београду биле уперене против српског народа, националног јединства и уједињења, одбране српства од Косова до Загреба. Посланици опозиције су, међутим, у вишестраначком Парламенту Србије, први захтевали да се свим Србима унутар граница Југославије призна држављанство Републике Србије, гарантују сва људска и грађанска права, лична сигурност и национална равноправност.⁵⁵

Драшковић је истицао да је борба српске опозиције против Милошевићеве власти усмерена ка одбрани националних интереса, указујући да су, 9. марта, „постављени темељи јакој Србији“:

...Само демократска Србија може, у миру или у рату, бити снажна и способна да заштити свој народ и све своје земље. Кад год је Србија била једноумна, деспотска, омражена и свету и свом народу, губила је и мир и рат, сви су је черупали.⁵⁶

Истовремено, опозиција је наглашавала да је, 9. марта, „цвет српске младежи гажен (је) по Београду“⁵⁷, као и да су се, вољом власти, Срби сукобили са Србима, због функција неколико телевизијских уредника.⁵⁸ Ипак, највехментнији одговор на понашање Милошевићеве власти за време мартовских протеста стигао је од јеромонаха Атанасија Јевтића, декана Богословског факултета:

Као декан Богословског факултета, али, пре свега, као човек, Србин и монах, поручујем данас, 13. марта, Слободану Милошевићу да сам, као човек и Србин, дубоко увређен и понижен због терора његове тиранске комунистичке власти над српском омладином и децом и због невиђеног срама у српској историји – извођења тенкова на мирну српску децу, у Београду. Поручујем му да схвати да Срби нису Шиптари, ни усташе, да ова српска омладина није ни у чијој служби, осим службе Богу и Светом Сави, Србији Земаљској и Небеској, Крсту часном и Слободи златној. Срамно је да се српској омладини приписује да није патриотска, да смо „издајници“, да смо „са Руговом и Туђманом“, да смо „плаћеници страног непријатеља“, како су нам исти ови Милошевићевци комунисти говорили, већ педесет година.

Доста је лажи господине Милошевићу, јер вам Срби више не верују. Знајте да смо се многи од нас часније борили за српско Косово и свецело

⁵⁵ Не прихватамо обмане и лажи, *Српска реч* 15, 18. март 1991.

⁵⁶ Прећутана истина, *Српска реч* 16, 1. април 1991.

⁵⁷ Ухапшен Вук Драшковић, *Демократија* 29, 10. март 1991.

⁵⁸ „Српска глава јевтинија од телевизијске фотеле“, *Демократија* 29, 10. март 1991.

српство, давно пре вас. Немојте да само себи и својим комунистима или социјалистима (што је свеједно) монополишете да сте ви борци за Србију. Какви сте ви борци за Србију кад на српску децу пуцате и тенкове шаљете...⁵⁹

Дакле, антикомунизам српске опозиције је био изражен на самим деветомартовским демонстрацијама, да би, за време студентског протеста на Теразијама, био потиснут. Опстао је, пре свега, у говорима Вука Драшковића, на митинзима опозиције. Истовремено, њени представници су се, критикујући власт, све више позивали на националне интересе. У реторици и симболима неформалне политичке мобилизације београдских студената, истицан је национални (српски) и религијски (православни, интегрисан у српски) идентитет, поистовећиван с надстраничким карактером протеста на Теразијама.

У мартовским протестима 1991. године, антикомунизам у реторици српске опозиције конституише први елемент легитимацијске основе њене политичке мобилизације – идеолошки дисконтинуитет. Позивање на националне интересе и истицање националног идентитета конституишу други елемент легитимацијске основе политичке мобилизације српске опозиције – национализам. У реторици функционера СПО-а и опозиционо оријентисаних представника Српске православне цркве (СПЦ), та два елемента легитимацијске основе су делимично интегрисани.

Закључак

Како сам, на другом месту, већ указао, новоосноване српске опозиционе странке су 1990. године спровеле политичку мобилизацију, с циљем да издејствују правно-политичке промене које ће, под што повољнијим условима, омогућити њихову интеграцију у институционалну структуру политичког поретка. Политичка мобилизација против тадашњих власти је, због потребе да се опозиционе партије консолидују и промовишу као званичне и трајне политичке организације, била искључиво формална. Из сукоба власти и опозиције проистекле су правно-политичке промене које конституишу први елемент акционе основе политичке мобилизације српске опозиције у 1990. години – радикалну трансформацију институционалне структуре политичког поретка (Ribić 2013).

Исте године, у већини чланица југословенске федерације, на изборима су победиле антикомунистичке и сепаратистичке партије и коалиције, док су савезне власти слабиле и губиле политички значај. У већини европских социјалистичких земаља антикомунистичка опозиција је преузела власт, а

⁵⁹ Лажи, обмане и насиље, *Погледи* 79, 22. март 1991.

у Совјетском Савезу и Чехословачкој је убрзано јачао етнонационалистички сепаратизам, што је праћено слабљењем савезних државних органа. Тај процес јачања етнонационалистичког сепаратизма и убрзане дезинтеграције Југославије, уз успон антикомунистичких и етнонационалистичких снага у свим социјалистичким државама Европе, конституише други елемент акционе основе политичке мобилизације српске опозиције у 1990. години – радикалну трансформацију ширег политичког контекста (Ribić 2013).

На изборима за Народну скупштину Србије спроведеним у децембру 1990. године, социјалисти су освојили 46% гласова и 194 од укупно 250 посланичких места, док је, на председничким изборима, Слободан Милошевић победио већ у првом кругу, добивши поверење 65,3% изашлих на бирачка места. Већ у марту 1991. године, српска опозиција је покушала да, ванпарламентарном борбом, тј. уличним демонстрацијама, угрози скупштинску и медијску (пре свега, над РТВ Београд) доминацију Милошевића и СПС-а. Власт је успела да се одбрани, спроведећи репресију над демонстрантима и СПО-ом, најјачом опозиционом партијом. Тај Милошевићев узвратни ударац је амортизован неформалном политичком мобилизацијом београдских студената, захваљујући којој је омогућена консолидација страначки организоване опозиције. Наиме, иако су понављали захтеве деветомартовских демонстраната, студенти су, представљајући свој протест као надстраначки и миран, омогућили власти да достојанствено одустане од репресије и пристане на одлазак неколицине уредника државне телевизије и министра унутрашњих послова. Покушај СПО-а и других опозиционих партија да, организовањем масовних уличних демонстрација, угрозе Милошевићеву и СПС-ову доминацију над Скупштином и државним медијима, успешна одбрамбена реакција власти, као и, због тога, настала потреба за неформалном политичком мобилизацијом београдских студената проистичу из првог елемента акционе основе политичке мобилизације српске опозиције у мартовским протестима 1991. године – консолидације институционалне структуре политичког поретка, настале после децембарских избора.

У марту 1991. године ескалирала је криза у Председништву СФРЈ, изазвана његовом неспособношћу да, на предлог представника ЈНА, одлучно реагује на илегално наоружавање хрватских сепаратиста, што је резултовало оставкама тројице његових чланова. Поред тога, југословенска федерација је додатно дестабилизована оружаним инцидентима у Хрватској и даљим јачањем словеначког, хрватског и македонског сецесионизма. Све то је створило потребу за успостављањем српског националног консензуса о будућности Југославије, што је довело до раста политичког значаја Народне скупштине Србије и реафирмације српске опозиције која је, тек који месец раније, тешко поражена на изборима. То су, у свом парламентарном

и ванпарламентарном деловању, највише искористили СПО и ДС, приписујући српској власти неспособност да, у контексту политичке и безбедносне дестабилизације Југославије, заштити српске националне интересе. Напред поменуте манифестације те дестабилизације конституишу други елемент акционе основе политичке мобилизације српске опозиције у мартовским протестима 1991. године – радикалну трансформацију ширег политичког контекста.

Дакле, показује се да постоји делимична разлика између акционе основе политичке мобилизације српске опозиције из 1990, пре првих вишепартијских парламентарних и председничких избора, и акционе основе њене политичке мобилизације у мартовским протестима 1991. године. Наиме, радикална трансформација институционалне структуре политичког поретка је замењена њеном консолидацијом. С друге стране, постоји континуитет између манифестација југословенске кризе, у марту 1991, и јачања етнонационалистичких и антикомунистичких снага у Југославији и другим европским социјалистичким државама, у 1990. години. Зато, у оба посматрана периода, радикална трансформација ширег политичког контекста представља други елемент акционе основе политичке мобилизације српске опозиције.

У 1990. години, пре првих вишепартијских избора у Србији, представници СПО-а и ДС-а су се експлицитно дистанцирали од југословенског самоуправног социјализма, захтевајући укидање друштвене својине и успостављање привреде засноване на приватној својини. Такође, вишепартијски систем су видели као неупитну вредност, а антикомунизам је нарочито био изражен у иступима челника СПО-а, који су се залагали за враћање држављанства и имовине породици Карађорђевић, референдум о поновном успостављању монархије и рехабилитацију генерала Михаиловића и четника. Такви ставови СПО-а и ДС-а конституишу први елемент легитимацијске основе политичке мобилизације српске опозиције у 1990. години – идеолошки дисконтинуитет (Ribić 2014).

У контексту јачања несрпских етнонационалистичких сепаратизама и слабљења савезних државних органа, међу најзначајнијим српским политичким актерима је успостављен консензус да је српски национални интерес да се очува југословенска федерација или, у случају да то није могуће, да све територије са српском већином у сецесионистичким републикама и сви који то желе остану у заједничкој држави са Србијом. Постојала је и сагласност да се не оснивају нове територијално-политичке аутономије за националне мањине у Србији, с тим што се ДС експлицитно залагао и за укидање статуса покрајине за Косово и Метохију. Управо због постојања консензуса о српском националном интересу у контексту јачања дезинтеграционих процеса у Југославији, српска власт и њена опозиција су се

међусобно оптуживали за неспособност да тај интерес заштите. Зато, иако су ставови опозиције о српском националном интересу проистекли из национализма као другог елемента легитимацијске основе њене политичке мобилизације, они су често комбиновани с антикомунизмом. То значи да је, у много случајева, немогуће аналитички одвојити елемент идеолошког дисконтинуитета од елемента национализма, у легитимацијској основи политичке мобилизације српске опозиције у 1990. години (Ribić 2014).

Одржавање вишепартијских избора и убедљива победа Милошевића и његових социјалиста на њима означили су дефинитивни нестанак комунистичког политичког монопола и самоуправног социјализма у Србији. То је, за опозицију, унеколико, ограничило сврховитост изношења програмских антикомунистичких ставова, као што је залагање за укидање друштвене својине и обнављање монархије. У мартовским протестима, антикомунизам је имао важно место у реторици говорника на демонстрацијама одржаним 9. марта, а касније, у иступањима Вука Драшковића и других представника СПО-а. Наиме, услед сукоба полиције с присталицама опозиционих партија (9. марта) и студентима (у ноћи између 10. и 11. марта), Милошевић и СПС су приказивани као комунистички режим који спроводи репресију над својим противницима. Истовремено, коментаришући рад Председништва СФРЈ, јачање етнонационалистичких сепаратизама и етничке сукобе у Хрватској, представници опозиције су оптуживали власт да је неспособна да заштити српске националне интересе, повезујући то с њеним комунистичким (бољшевичким) карактером. Тако је, нарочито у реторици функционера СПО-а и антимилошевићевски оријентисаних представника СПЦ-а, дошло до делимичне интеграције два елемента легитимацијске основе политичке мобилизације српске опозиције у мартовским протестима 1991. године – идеолошког дисконтинуитета и национализма.

С друге стране, због инсистирања на надстраначком карактеру, елемент идеолошког дисконтинуитета у легитимацијској основи неформалне политичке мобилизације београдских студената био је слабо развијен. Наиме, у реторици гласноговорника протеста на Теразијама, његов надстраначки карактер је поистовећиван с његовим српским и православним идентитетом, а Милошевићу и његовој партији је оспораван монопол на заступање националних интереса, чиме је конституисан преовлађујући елемент легитимацијске основе неформалне студентске политичке мобилизације – национализам.

Дакле, одржавање и резултат вишепартијских избора из 1990. умањили су значај и обим идеолошког и програмског супротстављања различитих партија, па је, у мартовским протестима 1991. године, у легитимацијској основи политичке мобилизације српске опозиције, елемент идеолошког дисконтинуитета конституисан, преваходно, оптуживањем власти за

репресију. Интензивирање политичке кризе у СФРЈ условило је да национализам буде други елемент у легитимацијској основи политичке мобилизације српске опозиције, који је конституисан оспоравањем монопола власти у заступању националних интереса и приписивањем неспособности Милошевићу и његовим социјалистима да те националне интересе заштите. СПО је, као и 1990, ту неспособност повезивао с наводним комунистичким карактером власти, па је, због тога, дошло до делимичне интеграције поменутог два елемента легитимацијске основе политичке мобилизације српске опозиције у мартовским протестима 1991. године.

Извори

Vreme

Ceđenje suve drenovine, *Vreme* 15, 4. februar 1991.
 Glava u pakračkoj torbi, *Vreme* 20, 11. mart 1991.
 Vlada potpisuje policijski izveštaj, *Vreme* 21, 18. mart 1991.
 Njihova lekcija, *Vreme* 21, 18. mart 1991.
 Uloga života, *Vreme* 21, 18. mart 1991.
 Zelenović mora da ode, *Vreme* 22, 25. mart 1991.
 Igrale se delije, *Vreme* 22, 25. mart 1991.
 Ljulja vam se vlast, *Vreme* 22, 25. mart 1991.
 Opozicija, Sapundžiju i Bajramović, *Vreme* 22, 25. mart 1991.
 Krut, isljučiv, mudar, patriota, *Vreme* 23, 1. april 1991.

Демократија

Србија све више на Истоку, *Демократија* 24, 12. јануар 1991.
 „Српска глава јевтинија од телевизијске фотеле“, *Демократија* 29, 10. март 1991.
 Ухапшен Вук Драшковић, *Демократија* 29, 10. март 1991.
 Проглас студената Београдског универзитета, *Демократија* 30, 13. март 1991.
 Слобода нема цену, *Демократија* 30, 13. март 1991.
 Војска није алтернатива, *Демократија* 31, 27. март 1991.
 Неозбиљан чин, *Демократија* 31, 27. март 1991.
 Оставка није линч, *Демократија* 31, 27. март 1991.
 Призивање хаоса и тенкова, *Демократија* 31, 27. март 1991.

НИН

Изјаве за НИН опозиционих лидера, *НИН* 2098, 15. март 1991.
 Ко је глуп у Скупштини, *НИН* 2098, 15. март 1991.
 Памет и захтеви, *НИН* 2098, 15. март 1991.
 Позив председника, *НИН* 2098, 15. март 1991.

- Репресија и празник, *НИН* 2098, 15. март 1991.
 Скица за портрет: Бранислав Лечић, глумац, *НИН* 2098, 15. март 1991.
 Бабић – Милошевић, *НИН* 2099, 22. март 1991.
 Мартовске иде, *НИН* 2100, 29. март 1991.

Погледи

- Битка против историјског мрака, *Погледи* 79, 22. март 1991.
 Лажи, обмане и насиље, *Погледи* 79, 22. март 1991.
 Форум памети на Теразијама, *Погледи* 80, 5. април 1991.

Српска реч

- Оспорена регуларност избора, *Српска реч* 11, 20. јануар 1991.
 Српски изборни парадокс, *Српска реч* 11, 20. јануар 1991.
 Страх од социјалних немира, *Српска реч* 13, 18. фебруар 1991.
 Предраг Витас: Коментар се не може демантовати, *Српска реч* 14, 4. март 1991.
 Против смо рата и петокраке, *Српска реч* 14, 4. март 1991.
 Члановима и присталицама Српског покрета обнове, *Српска реч* 14, 4. март 1991.
 Било је овако, *Српска реч* 15, 18. март 1991.
 Власт не бира средства, *Српска реч* 15, 18. март 1991.
 Господаре тенкови, *Српска реч* 15, 18. март 1991.
 Милицијо, приђи народу!, *Српска реч* 15, 18. март 1991.
 Не прихватамо обмане и лажи, *Српска реч* 15, 18. март 1991.
 Са терасе Народног позоришта, *Српска реч* 15, 18. март 1991.
 Доле Влада и кнез комуниста!, *Српска реч* 16, 1. април 1991.
 Пређутана истина, *Српска реч* 16, 1. април 1991.
 Тражили Темишвар – добили Букурешт, *Српска реч* 16, 1. април 1991.

Литература

- Antonić, Slobodan. 2002. *Zarobljena zemlja. Srbija za vlade Slobodana Miloševića*. Beograd: Otkrovenje.
 Antoniћ, Slobodan. 2015. *Milošević. Još nije gotovo*. Beograd: Vukotić Media.
 Bulatović, Momir. 2004. *Pravila ćutanja. Istiniti politički triler sa poznatim završetkom*. Beograd: Narodna knjiga – Alfa.
 Vudvord, Suzan. 1997. *Balkanska tragedija. Haos i raspad posle Hladnog rata*. Beograd: „Filip Višnjić“.
 Goati, Vladimir. 1991. „Teorijsko-hipotetički okvir istraživanja prvih višestranačkih izbora u Srbiji“. U *Od izbornih rituala do slobodnih izbora*, ur. Srećko Mihailović i Vladimir Goati, 13–24. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja.
 Goati, Vladimir (ur.) 1992. *Politički marketing i prvi posleratni višestranački izbori u Jugoslaviji*. Beograd: Institut za novinarstvo – NIP „Radnička štampa“.

- Goati, Vladimir. 1992. „Slobodni izbori u Jugoslaviji 1990.“. U *Politički marketing i prvi posleratni višestranački izbori u Jugoslaviji*, ur. Vladimir Goati, 13–25. Beograd: Institut za novinarstvo – NIP „Radnička štampa“.
- Drašković, Vuk. 2001. *Podsećanja*. Beograd: Srpska reč.
- Drašković, Vuk. 2010. *Meta*. Beograd: Srpska reč.
- Jović, Borisav. 2010. *Politički lavirint devedesetih*. Beograd: Službeni glasnik.
- Koštunica, Vojislav i Kosta Čavoški. 1990. *Stranački pluralizam ili monizam. Obnova i zatiranje posleratne opozicije*. Beograd: Privredno-pravni priručnik.
- Milošević, Slobodan. 2001. *Od Gazimestana do Ševeningena*. Beograd: Harprom.
- Orlović, Slaviša. 2008. *Politički život Srbije između partokratije i demokratije*. Beograd: Službeni glasnik.
- Ribić, Vladimir. 2007. „Srpski nacionalizam na kraju dvadesetog veka“. U *Antropologija savremenosti*, ur. Saša Nedeljković, 150–171. Beograd: Srpski genealoški centar – Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Ribić, Vladimir. 2013. Akciona osnova političke mobilizacije srpske opozicije u 1990. godini. *Antropologija* 13 (3): 49–68.
- Ribić, Vladimir. 2014. Legitimacijska osnova političke mobilizacije srpske opozicije u 1990. godini. *Antropologija* 14 (1): 9–32.
- Džonston, Dajana. 2005. *Suludi krstaši. Jugoslavija, NATO i obmane Zapada*. Beograd: IGAM.

Vladimir Ribić

Department of Ethnology and Anthropology,
Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Serbia

*Political Mobilization of the Serbian Opposition
during the March Protests in 1991*

Political mobilization consists of actions and their legitimization, which have both an activist and a legitimizing basis. The activist basis stems from the basic structure of the political system, which entails the principles of political organizing and action. The legitimizing basis has its roots in the basic political values and ideas which serve to legitimize the political system. In this paper I will analyze the legitimizing basis of the political mobilization of the Serbian opposition during the March protests in 1991.

Key words: political mobilization, activist basis, legitimizing basis, Serbian opposition, March protests in 1991

*Mobilisation politique de l'opposition serbe
dans les troubles de mars 1991*

La mobilisation politique consiste en les actions et leurs légitimations nées sur une base actionnelle et une base légitimante. La base actionnelle découle de la structure élémentaire de l'ordre politique qui englobe les principes de l'organisation et de l'action politiques. La source de la base légitimante se trouve dans les valeurs politiques élémentaires, c'est-à-dire dans les idées qui légitiment l'ordre politique. Dans cet article j'analyserai les bases actionnelle et légitimante de la mobilisation politique de l'opposition serbe au cours des troubles de mars de 1991.

Mots clés: mobilisation politique, base actionnelle, base légitimante, opposition serbe, troubles de mars 1991

Primljeno / Received: 15.12.2017

Prihvaćeno / Accepted: 15.01.2018